

BŘETISLAV HORYNA

ROZUM A DĚJINY K 230. VÝROČÍ NAROZENÍ F. W. J. SCHELLINGA

Dne 27. ledna 1775 se narodil v Leonbergu Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, jeden z trojice nejslavnějších představitelů epochy velkých filosofických systémů německého idealismu. Byl synem starousedlické protestantské rodiny a jeho otec patřil k uznávaným orientalistům, který od roku 1777 vyučoval na vyšším semináři v klášteře v Bebenhausenu. Rodina udržovala styky s řadou stoupenců a dobových představitelů protestantské mystiky a pietismu. Žila v ní tradice myšlení Jakoba Böhmeho (1575–1624), představitele vrcholné protestantské mystiky, ale i Valentina Andreae (1586–1654), předchůdce hnutí pietismu. Do rodiny docházeli tzv. švábští otcové Johann August Bengel (1687–1752) a Christian Friedrich Oetinger (1702–1782). Zvláště Oetinger, přezdívaný „německý Swedenborg“, značně ovlivnil malého Schellinga svým pokusem o nábožensko-filosofický systém založený na paralelách mezi přírodní mystikou odvozenou z myšlení Jakoba Böhmeho a Newtonovou teorií gravitace.

Podle dnešních měřítek byl Schelling geniální dítě. Již v osmi letech uměl řecky a latinsky a v deseti nastoupil do semináře, kde učil jeho otec (ostatním seminaristům bylo při přijetí mezi 16–18 lety). Studoval tam především jazyky, vedle moderních (francouzštiny, angličtiny, italštiny či španělštiny) především hebrejštinu, arabštinu (učil ho otec a Schelling tyto jazyky ovládal ještě v pozdním věku, když psal své přednášky o filosofii mytologie), řečtinu a latinu, které studoval u Johanna Reuchlina, největšího klasického filologa v Německu 18. století. Jazykovou průpravu včetně sanskrtu zvládl, když mu bylo něco přes 15 let. Z té doby je dochován výtisk Aristotelovy *Politiky*, kterou Schelling četl a dělal si poznámky do textu přímo v řečtině. Tehdy dostal oficiální úřední povolení, aby směl předčasně nastoupit na univerzitu v Tübingen (oficiální věkový limit pro přijetí byl 18 let), kde studoval teologii a filosofii. Tübingenský vzdělávatelský ústav sehrál důležitou roli při utváření filosofie německého idealismu; Schelling se zde setkal s Hölderlinem a především s Hegelem, s nimiž se spřátelil (známá historie o tom, že tito tři bydleli v jednom pokoji je sice pravdivá, málokdy se však doplňuje tím, že tutéž ložnici s nimi sdílelo zhruba sedm dalších spolužáků; mezi tehdejšími a dnešními kolejami je jistý rozdíl). V diskusích a později při korespondenci zvláště s Hegelem vznikaly jeho první filosofické

pokusy. Studium filosofie zakončil Schelling roku 1795 a ačkoli tehdy bývalo zvykem, že absolvent končil obhajobou práce některého z profesorů, kterou si nastudoval a v rozpravě obhájil, Schelling dal přednost tomu, že napsal vlastní spis *Antiquissimi de prima malorum humanorum origine philosophematis Genes. III. explicandi tentamen criticum et philosophicum*, jehož zaměření na problém teodiceje ovlivnily Schellingovy dobře známé studie od Johanna Gottfrieda Herdera, Immanuela Kanta a Christiana Gottloba Heyneho. Teologii uzavřel pozoruhodnou disertací *De Marcione Paulinarum epistolarum emendatore*, kde obhajoval markionovskou gnosi před nařčeními ze strany církevních Otců, že Markion zfalšoval pavlovské novozákonní listy.

Po studiu nastoupil Schelling dráhu domácího učitele v rodině barona von Riedesela, s nímž se odstěhoval do Lipska. Tam se intenzivně věnoval matematice, medicíně, přírodním vědám a filosofii přírody a také zde vydal své první naturfilosofické koncepty, zejména *Ideen zu einer Philosophie der Natur* (1797; zčásti v českém výboru). Tím na sebe upozornil Johanna von Goetha, který za něj intervenoval (což nebylo snadné, protože Schelling měl pověst jakobína, demokrata a překladatele Marseillaisy do němčiny) a dosáhl toho, že Schelling dostal mimořádnou profesuru na univerzitě v Jeně. Tím začalo druhé významné období v jeho intelektuální biografii, období tzv. jenské romantiky. Jenští romantikové byl kruh mladých lidí, kteří tehdy představovali budoucnost německé inteligence: nějaký čas učil Schelling na jedné katedře s Fichtem, byl v kontaktu s Goethem a Schillerem, stýkal se s bratry Schlegelovými, Novalisem, Tieckem, Schleiermacherem, Johannem Ritterem. Schelling si z jenského kruhu odnesl podněty pro svou filosofii umění (převzal raně romantickou filosoficko-estetickou představu tzv. symfilosofie a sympoezie), větší význam však mělo, že po Fichtově odchodu z Jeny převzal přednášky o transcendentální filosofii, z kterých vzešlo jeho nejsystematičtější dílo, *System des transzendentalen Idealismus* (1800; zčásti v českém výboru). Po něm roku 1801 následovalo *Darstellung meines Systems der Philosophie* (v českém výboru je obsažena pouze Úvodní poznámka), v němž Schelling vyložil první a hlavní zásady svého systému tzv. filosofie identity.

Roku 1803 Schelling z Jeny odešel, rovněž kvůli svému sňatku s bývalou manželkou Augusta Wilhelma Schlegela Carolinou, rozenou Michaelis, do níž se zamiloval hned po svém příchodu do Jeny. Když s Goetheho podporou dosáhl rozvodu Schlegelova manželství, patrně již věděl, že tím způsobuje rozpad kruhu jenské romantiky. Schelling využil nabídky univerzity ve Würzburgu, kde učil od akademického roku 1803–1804. Nebylo to pro něj příliš šťastné období, poněvadž sice pobýval mezi učenými lidmi (Lorenz Oken, Karl August Eschenmayer, Henrik Steffens, Friedrich Immanuel Niethammer, všechno renomovaní teologové, filosofové a literáti), avšak dostával se do nábožensko-politických sporů na univerzitě, kde se svářili mezi sebou katolíci s protestanty a společně napadali Schellinga, protože obhajoval romantické, tradicionalisty zavrhané pojetí nového náboženství a nové mytologie. Situaci ovlivnilo i osobní neštěstí; na Schellinga padlo podezření, že způsobil smrt dcery své ženy Caroliny, Augusty Böhmerové, kterou sám léčil tak, že v pěti letech zemřela.

Filosoficky z tohoto období vytěžil problém vztahu filosofie a náboženství, ztvárněný ve spisu *Philosophie und Religion* (1804), kde se věnoval možnosti náboženské obnovy za hranicemi stávajících náboženství a tomu, jak začlenit spirituální dimenzi do filosofie. Toto téma ho pak doprovázelo celý život, i když v různých variantách a podobách zpracování.

Roku 1806 odešel Schelling na mnichovskou Akademii věd. Zde působil dalších čtrnáct let, přerušovaných ovšem různými přestávkami a pobyty na jiných univerzitách (známé jsou jeho stuttgartské přednášky). Během této doby intenzivně publikoval; mezi mnoha drobnými i významnějšími spisy vynikají *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit* (1809; česky Praha 1992, překlad M. Petříček). V Mnichově se seznámil s filosofem Franzem von Baaderem, který v něm prohluboval zájem o mysticko-přírodní filosofii a nesporně i pod jeho vlivem začal roku 1810 první práce na spisu *Die Weltalter* (česky *Věky světa*, Praha: Oikúmené 2002), nejzáhadnějším a nedokončeným celoživotním díle, v kterém se snažil o vysvětlení problému, jak lze filosoficky, na základě svébytné teorie poznání, vyjádřit, popsat a pochopit dějiny sebezjevení boha ve světě. V době horečnaté publikační činnosti konal Schelling pouze výjimečné přednášky pro Akademii věd. Mezi nimi však vyniká přednáška *Die Gottheiten von Samothrake* z roku 1815, jež se stala východiskem pozdější velké Schellingovy filosofie mytologie.

Přednášky právě z filosofie mytologie konal Schelling během svého sedmiletého intermezza v Erlangen. Po založení zemské bavorské univerzity v Mnichově byl Schelling povolán roku 1826 zpět do Mnichova, kde začal od roku 1827 přednášet. Na univerzitě zastával významné funkce, sestavil celý učební a vzdělávací plán univerzitního studia a velmi se zasazoval o akademické svobody studentů; podle jeho názoru neměli být jakkoli politicky ani nábožensky omezováni. U studentů měl značnou popularitu a respekt a podařilo se mu tak zabránit krveprolití při studentských nepokojích roku 1830, které přerostly do revolučních bojů. Roku 1833 byl jmenován rytířem francouzské Čestné legie a členem korespondentem Pařížské akademie věd.

Na vrcholu své popularity využil Schelling nabídky univerzity v Berlíně, kam odešel 1. srpna 1840. Zde konal přednášky, které měly za cíl především

korigovat Hegelův systém a které proto hojně navštěvovali zejména mladohegeliani, jejichž celá generace se tak stala Schellingovými žáky; studoval u něj Arnold Ruge, Michael Bakunin, Friedrich Engels, ale také Kierkegaard, Jacob Burckhardt ad. Přednášky v Berlíně měly spíš ráz kulturně politické události, byly zapisovány a šířily se mezi zájemci, dokonce došlo ke skandálu, kdy jedna verze zapsaných přednášek opatřená polemickými a kritickými poznámkami byla vydána tiskem proti Schellingově vůli. Polemik proti Schellingově kritice Hegela stále přibývalo a Schelling se jimi cítil znechucen, až posléze roku 1846 svých přednášek zanechal a do konce života vystupoval už jenom ojedinele v Berlínské akademii věd. Koncem čtyřicátých let Schelling vážně onemocněl a již nedokončil svůj poslední projekt čistě racionální filosofie (*Darstellung der rein-rationalen Philosophie*), který je doložen v jeho deníkových záznamech.

Na rozdíl třeba od Fichta nebo Hegela není Schelling filosofem, který by zanechal velký ucelený systém. Svým způsobem stojí spíš mezi těmito dvěma největšími systematiky německé filosofie, jako člověk, který vyhledával, popisoval a zpracovával řadu problémů, aniž by je dováděl do podoby koherentní filosofické soustavy. Nejvíce ho charakterizuje to, že byl geniální myslitel, jehož dílo však nemá žádný stanovitelný střed, osu, jakou byl pro Fichteho *Vědosloví* problémem „vědění vědění“ nebo pro Hegela dějinná logika vývoje Ducha k sebepoznání. Filosofické dílo, které Schelling zanechal, vyznačuje zvláštní průběžnost a soustavná nehotovost.

Jako všichni němečtí idealisté byl rovněž Schelling postaven před základní problém pokantovské filosofie: existuje zde jistá myšlenka filosofického systému, jak ji formuloval Kant, a zároveň je zde intence k obecnému principu, který by měl takový systém zakládat – touto intencí je taková filosofie vědění, na níž je možné postavit úplný systém lidského vědění. Už Fichte vystihl, že právě toto je vrcholný bod Kantovy filosofie, a svým *Vědoslovím* se nepokusil o nic jiného než právě o naplnění této intence k celkovému systému vědění. U Schellinga lze podobnou snahu označit poněkud jinak. Cílem, který sleduje, je takový základ filosofie, na němž by mohla vyrůst jednotná, universální, všezahrnující filosofie, kterou bychom mohli nazvat absolutní. Schelling nikdy tento cíl nenaplnil celý a nikdy takový systém nevybudoval. Spíše se dá říci, že se k němu blížil po různých cestách, které můžeme sledovat spolu s ním a zároveň tak dostaneme základní směry jeho uvažování. Tyto cesty jsou totožné se základními problémovými okruhy, jichž si Schelling všiml především a které Schellingův životopisec Hans Michael Baumgartner shrnuje následovně:

1. Základní problém Schellingovy filosofie se týká vztahu jednoty a mnohosti: existuje absolutní jednota, která je plným protikladem mnohosti?
2. Druhá relace se týká absolutního a konečného. Absolutní a konečné jsou vůči sobě v určitém poměru a Schellingovi se jedná o to, aby vysvětlil modus tohoto vztahu.
3. Třetí je vztah rozumu a dějin. Ten je nesen otázkou, kde se vlastně uskutečňuje lidská svoboda, zda historicky v čase, nebo ahistoricky v rozumu.

4. Poslední je poměr mezi rozumem a Zjevením, tzn. problém vztahu filosofie a náboženství, což jsou dva základní útvary lidského vědomí, v kterých se vyjevuje absolutno.¹

Je zřejmé, že snad ani nemůže existovat jednotná interpretace těchto základních problémových komplexů Schellingovy filosofie, že se naskýtá mnoho možností, v čem vidět jádro jeho myšlení nebo jakou chronologii pro ztvárňování těchto problémů hledat. Některé heuristické hypotézy, podle nichž se Schelling vykládá, si však vydobily jisté přednostní postavení. Především jde o názor, který klade do popředí pojem absolutna, indiference a identity. Pak se Schellingova filosofie vykládá jako tzv. systém filosofie identity (*Identitätsphilosophie*), nebo jako systém pozitivní filosofie podmíněné nábožensky založeným termínem absolutna. Na této interpretaci je důležité zdůraznění role filosofie přírody, jejíž pomocí dokázal Schelling přesáhnout vliv Fichtova *Vědosloví*.

Jiná hypotéza předpokládá, že v Schellingově filosofii najdeme dvě hlavní vývojové fáze: Schelling se tak měl prostřednictvím pojmu osoby (*Person*) dostat k otázce svobody, a tu zkoumal ve dvou krocích: za prvé výzkumem identity přírody a ducha ve filosofii identity, a za druhé hlubším a pro Schellinga posléze ústředním výzkumem protikladu mezi svobodou a nutností. Přednost tohoto výkladu spočívá v tom, že dává větší důraz na filosofii dějin, která je u Schellinga nepochybně důležitá.

Další specifická varianta výkladu mluví o tom, že Schelling zpracoval určitou koncepci vývoje soudobé filosofie, na němž si uvědomil řadu krizových prvků. Vznikla tak jakási „dialektika krize“, včetně krize filosofie, která je analyzována v Schellingově díle *Die Weltalter*. I zde se zdůrazňuje význam filosofie dějin, ovšem s otazníkem, zda je možné tuto koncepci interpretovat jako projekt filosofie dějin.

Máme na vybranou, z jakého zorného úhlu k Schellingovi přistupovat a jaké důrazy a významy v něm objevit. Nejdůležitější je pouze to, abychom ho nepomíjeli úplně. Možná tím dostojíme vůli bavorského krále Maxmiliána II., který po Schellingově smrti 20. srpna 1854 během lázeňského pobytu v Bad Ragaz ve Švýcarsku nechal v tomto městečku postavit náhrobek, na němž je nápis „Prvnímu mysliteli Německa“.

¹ Srov. Hans Michael Baumgartner – Harald Korten: *Friedrich Wilhelm Joseph Schelling*, München: Beck 1996, s. 9–10.